

KS. TOMASZ BEDNARZ

ZMIANY W STRUKTURZE LUDNOŚCI, RUCH NATURALNY ORAZ SYTUACJA WYZNANIOWA W MIEJSCOWOŚCI I PARAFII IZDEBKI PO 1945 ROKU

Parafia Izdebki po II wojnie światowej należała w diecezji przemyskiej do grupy średnich pod względem liczby wiernych. Na rok przed rozpoczęciem działań wojennych w Izdebkach zamieszkiwało 2300 osób, w tym 952 osoby wyznania greckokatolickiego i 71 osób wyznania mojżeszowego¹.

Sytuacja demograficzna zmieniała się znacznie wraz z zakończeniem działań wojennych i końcem okupacji hitlerowskiej. Spośród mieszkańców Izdebek około 250 osób zostało wywiezionych na roboty przymusowe do Niemiec, około 100 osób wyjechało dobrowolnie (być może ze względu na panującą tu biedę)². Z różnych części Polski, w wyniku przymusowych wysiedleń lub migracji, przybyło na teren wsi 112 osób³. W wyniku działań wojennych zginęło 21 osób, w tym 6 żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego, którzy polegli podczas o Wał Pomorski (Augustyn Lubecki, Marian Fil, Stanisław Szerszeń, Józef Potoczny, Władysław Kowal, Mieczysław Owsiany). Pozostałe osoby z liczby 21 zginęły w wyniku represji okupanta niemieckie-

KS. MGR TOMASZ BEDNARZ, kapłan archidiecezji przemyskiej, wikariusz, katecheta w parafii Łańcut – Fara. Kontakt: ul. Farna 20, 37-100 Łańcut.

¹ *Schematyzm Diecezji Przemyskiej 1938*, Przemysł 1938, s. 43.

² Archiwum Archidiecezji Przemyskiej (dalej: AAPrz), Ankieta z lat II wojny światowej – Parafia Izdebki, 29.07.1945.

³ Tamże.

go w obozach koncentracyjnych w Oświęcimiu (Stanisław Potoczny, Orest Kaszowski) w Mauthausen (Paweł Kowal, Stanisław Gądek) oraz w więzieniu Gestapo w Jaśle, gdzie zostali rozstrzelani jako zakładnicy⁴.

W czasie okupacji zginął również wybitny działacz ruchu ludowego (PSL) Wojciech Wojdanowski, zastrzelony przez policjanta granatowego Józefa Głowackiego 3 maja 1943 roku podczas obławy urządzonej przez gestapo na jego dom. Niemcy chcieli go schwycić, gdyż pełnił on funkcję Komendanta Granicznego BCH oraz był organizatorem konspiracji w gminie Przysietnica⁵.

Na terenie parafii były też wypadki bezpośredniej śmierci z rąk okupanta. W dniu 1 stycznia 1943 roku zastrzelono Marię Pawłowską i Stanisława Chrobaka. W tym samym roku zostali rozstrzelani: Wojciech Wojdanowski, Stanisław Robak i Marian Ogrodnik, w odwecie za pomoc, której udzielili spadochroniarzom radzieckim⁶. Liczba ludności w parafii Izdebki w 1945 roku wynosiła 2462 mieszkańców⁷. Zmiany zachodzące w liczbie mieszkańców parafii na przestrzeni lat 1945-1990 ilustruje poniższa tabela.

Tabela nr 1. Liczba mieszkańców Izdebek w latach 1945-1990⁸.

Rok	Liczba mieszkańców	Rok	Liczba mieszkańców
1945	2462	1952	3800
1946	3800	1953	3750
1947	3800	1954	3700
1948	3800	1955	3680
1949	3800	1956	3650
1950	3800	1957	3580
1951	3800	1958	3350

⁴ L. Gierula, *Wykaz nazwisk mieszkańców Izdebek pomordowanych w czasie okupacji hitlerowskiej oraz walczących na frontach II wojny światowej, sporządzony na podstawie relacji mieszkańców Izdebek* (mps w Archiwum Parafii Izdebki, dalej: AP Izdebki); M. Lignowski, *Dekanat brzozowski*, w: *Kościół Katolicki w brzozowskim i sanockim 1939-1945*, red. J. Adamski, Brzozów-Przemysł 1992, s. 15.

⁵ W. Dudek, *Konspiracyjny ruch ludowy w powiecie brzozowskim 1940-1944*, Brzozów – Sanok – Kraków, Warszawa 1997, s. 69-70, 191-192.

⁶ M. Lignowski, dz. cyt., s. 16.

⁷ AAPrz, Ankieta 1945.

⁸ Tamże, *Sprawozdania ze stanu parafii z lat 1951-1990* (dane zamieszczone w tabeli są przybliżone).

1959	3350	1975	3400
1960	3500	1976	3400
1961	3250	1977	3400
1962	2929	1978	3400
1963	3000	1979	3200
1964	3000	1980	3069
1965	3000	1981	3041
1966	3350	1982	3013
1967	3350	1983	3015
1968	3350	1984	3073
1969	3350	1985	3020
1970	3350	1986	3000
1971	3300	1987	2993
1972	3300	1988	2985
1973	3300	1989	2980
1974	3350	1990	2975

Dużą zmianę w liczbie ludności od 1945 do 1958 należy tłumaczyć zmianą obrządku wiernych dawnej parafii greckokatolickiej na obrządek rzymskokatolicki.

Począwszy od roku 1953 liczba wiernych w parafii systematycznie się zmniejszała, głównie w wyniku nasilonej migracji. Powodem tego zjawiska były trudności ze znalezieniem pracy w pobliżu miejsca zamieszkania oraz stopniowo malejąca opłacalność produkcji rolniczej. Mieszkańcy Izdebek wyjeżdżali w poszukiwaniu pracy na Śląsk lub przenieśli się do większych miast na terenie całej Polski. Od 1968 do 1975 roku z Izdebek wyjechało osiem rodzin m. in.: Kaszowskich, Wołaninów, Zająców, Gwizdałów, Telegów, Owsianych oraz Lubeckich⁹.

Od 1968 do 1988 roku liczba parafian zmalała o 500 osób na skutek „exodusu” do miasta – zwłaszcza młodzieży¹⁰. Tendencja ta utrzymuje się w dalszym ciągu, głównie na skutek pogarszającej się sytuacji społeczno-gospodarczej na terenie całego powiatu brzozowskiego. Izdebczanie nie emigrują

⁹ AP Izdebki, *Kronika parafii Izdebki*, t. II, s. 97.

¹⁰ Tamże, s. 265.

już tylko w głąb Polski, ale również poza jej granice, przeważnie do Niemiec, Włoch i Anglii.

Ruch naturalny. Pod pojęciem ruch naturalny należy rozumieć zachodzące zmiany w ilości małżeństw, narodzin i zgonów na tysiąc mieszkańców, jakie występowały wśród mieszkańców na tym terenie w danym okresie. O dodatnim lub ujemnym przyroście naturalnym ludności decyduje różnica pomiędzy liczbą narodzin i zgonów na danym terytorium, wyrażona w promilach. Zmiany te w obrębie parafii Izdebki ilustruje poniższa tabela.

Tabela nr 2. Ruch naturalny w parafii Izdebki w latach 1945-1990¹¹.

Rok	Liczba ślubów	Liczba narodzin	Liczba zgonów	Różnica narodzin i zgonów	Przyrost w ‰
1945	14	62	38	24	9,7
1946	45	110	71	39	10,2
1947	33	88	45	43	11,3
1948	24	96	32	64	16,8
1949	19	87	39	48	12,6
1950	23	80	45	35	9,2
1951	17	76	49	27	7,1
1952	27	87	47	40	10,5
1953	28	83	47	36	9,6
1954	29	46	33	43	11,6
1955	35	87	49	38	10,3
1956	18	102	35	67	18,3
1957	29	71	27	44	12,2
1958	27	74	33	41	12,2
1959	30	72	35	37	11,0
1960	18	74	29	47	13,4
1961	11	58	39	19	5,8
1962	19	48	29	19	6,4
1963	25	72	31	41	13,6
1964	28	61	28	33	11,0
1965	20	47	41	6	2,0
1966	25	55	36	19	5,6
1967	21	60	31	29	8,6

¹¹ AP Izdebki, *Liber copulatorum*, t. IX, *Liber natorum et baptisatorum*, t. XIV, XV, *Liber mortuorum*, t. XII.

1968	45	54	28	26	7,7
1969	27	70	52	18	5,3
1970	16	73	30	43	12,8
1971	21	59	37	22	6,6
1972	29	58	36	22	6,6
1973	28	66	43	23	6,9
1974	17	65	30	35	10,4
1975	32	62	36	26	7,6
1976	21	67	31	36	10,5
1977	33	60	32	28	8,2
1978	32	76	26	50	14,7
1979	24	55	40	15	4,6
1980	28	60	47	23	7,4
1981	26	56	49	7	2,3
1982	18	60	39	21	6,9
1983	18	51	32	19	6,3
1984	17	50	33	17	5,5
1985	30	59	33	26	8,6
1986	15	49	29	20	6,6
1987	29	55	33	22	7,3
1988	22	49	35	14	4,6
1989	32	53	29	24	8,0
1990	21	36	37	-1	-0,3
Razem	1132	2978	1706	1272	-
Średnia z lat 1945-1990	25,15	66,17	37,91	28,26	-

W latach 1945-1990 zawarto w parafii Izdebki 1132 małżeństwa. Największą liczbę ślubów zanotowano w 1946 i 1968 roku – 45. Najmniej natomiast w latach 1961 (11), 1945 (14) i 1986 (15). W pewnych okresach widoczny jest systematyczny spadek liczby zawieranych małżeństw, szczególnie, jeśli chodzi o okres między 1979 a 1990 rokiem. Wyjątek stanowią tu lata 1985 (30 ślubów) i 1989 (32 śluby). Średnia liczba zawieranych małżeństw w parafii w latach objętych tematem pracy wynosiła 25. Na liczbę tę wpływ miała przede wszystkim sytuacja gospodarcza i warunki panujące w regionie oraz zmieniająca się sytuacja polityczna.

Z liczbą zawieranych małżeństw wiąże się liczba urodzin. Na podstawie danych zawartych w tabeli wynika, że liczba urodzeń w parafii Izdebki w poszczególnych latach omawianego okresu uległa dość znacznym wahaniom. Najniższą odnotowano w 1990 roku – 36 osób. Na tę niską liczbę urodzeń miała zapewne wpływ powiększająca się skala bezrobocia, co sprawiało, że rodziny nie decydowały się na większą liczbę dzieci. Największą liczbę urodzin odnotowano w 1946 roku – 110 osób i 1956 roku – 102 osoby. Śmiertelność w parafii była niejednakowa. W całym okresie w parafii zmarło 1706 osób. Wysoka śmiertelność cechuje lata po zakończeniu II wojny światowej: 1946 – 71 osoby, 1947 – 45 osób, oraz 1951 rok – 49 osób, w latach 1952, 1953 – 47 osób. Powodem takiej sytuacji mogło być niedożywienie w czasie wojny oraz złe warunki higieniczne panujące w domach i obejściach. W kolejnych latach śmiertelność spadała systematycznie do 29 osób w 1986 i 1989 roku. Średnia roczna liczba zgonów w omawianym okresie wyniosła około 38. Najczęstszymi przyczynami zgonów były następujące choroby: zawał serca, zapalenie płuc, nowotwory, wylewy krwi do mózgu, miażdżyca.

Różnicę zachodzącą pomiędzy urodzeniami a zgonami nazywamy przyrostem naturalnym. W latach 1945 – 1960 wynosiła ona średnio 44 osoby. Najbardziej niepokojące były lata 1965, 1981, 1990. Przykładowo w 1990 roku przyrost naturalny był ujemny i wtedy przewaga zgonów nad urodzeniami wynosiła 1 osobę. Łącznie w latach 1945 – 1990 nadwyżka urodzeń nad liczbą zgonów wyniosła 1272 osoby.

Sytuacja wyznaniowa. Parafia Izdebki, do końca II wojny światowej, a praktycznie do roku 1951 nie była jednolita pod względem wyznaniowym. Od lokacji wioski w XV wieku aż do II wojny współżyła tu ze sobą ludność wyznania rzymskokatolickiego, grekokatolickiego, prawosławnego oraz Żydzi wyznania mojżeszowego.

Tabela nr 3. Zróżnicowanie wyznaniowe na terenie parafii Izdebki w 1938 roku¹².

Wyznanie	Liczba wyznawców	%
Katolicy ob. łacińskiego	2300	69,2
Grekokatolicy	952	28,6
Żydzi	71	2,1
Razem	3323	100

¹² *Schematyzm diecezji Przemyskiej 1938*, Przemysł 1938, s. 43.

Z danych zamieszczonych w powyższej tabeli wynika, że na terytorium parafii Izdebki zamieszkiwały trzy grupy ludności. Byli to katolicy obrządku rzymskokatolickiego i greckokatolickiego oraz Żydzi wyznania mojżeszowego. Polacy wyznania rzymskokatolickiego stanowili 69,2% ogólnej liczby ludności. Drugą pod względem liczebnym grupę wyznaniową byli grekokatolicy (28,6 %). Pozostali to Żydzi wyznania mojżeszowego.

Ludność grekokatolicka. Pierwsi osadnicy wyznania prawosławnego przybyli do dóbr Piotra Wapowskiego (Izdebki do nich należały) w XV wieku. Proces osadnictwa doprowadził w końcu do powstania parochii prawosławnych w Izdebkach, Bachórze, Hłudnie, Łubnej i Warze¹³. Pierwsza wzmianka o prawosławnej parafii w Izdebkach pochodzi z 1526 roku, w tym samym czasie istniała cerkiew¹⁴. Z chwilą wykupienia popostwa przez Katarzynę Wapowską w 1593 roku została ona przemianowana na kościół łaciński. Nowa cerkiew pod wezwaniem Złożenia Szat NMP powstała dopiero w XVII wieku (1660 rok). Do tej pory ludność obrządku wschodniego należała do parafii w Wołodzi¹⁵. Cerkiew, odrestaurowana w XIX wieku, posiadała bogate wyposażenie. W 1908 roku przy cerkwi wybudowano dzwonnice, a w 1936 roku świątynię pokryto blachą¹⁶. Cerkiew została rozebrana po II wojnie światowej (w 1945 roku) z inicjatywy miejscowego komendanta milicji i przy udziale ludności¹⁷. W okresie II Rzeczypospolitej parafia unicka w Izdebkach, terytorialnie obejmowała, oprócz Izdebek, takie miejscowości jak: Brzozów, Blizne, Domaradz, Jabłonkę, Niewistkę, Obarzym, Przysietnicę, Starą Wieś i Wydrnę¹⁸. Do 1924 roku unicka parafia w Izdebkach wchodziła w skład dekanatu birczańskiego, a od 1924 roku, po reorganizacji sieci dekanalnej, weszła do nowo utworzonego dekanatu dynowskiego¹⁹. W 1934 roku nastąpiła zmiana granic grekokatolickiej diecezji przemyskiej, bowiem Stolica Apostolska wydzieliła z niej 9 zachodnich dekanatów (w tym dynowski), tworząc podległą bezpośrednio Kurii Rzymskiej Administrację Łem-

¹³ AP Izdebki, *Kronika parafii Izdebki*, t. I, s. 16.

¹⁴ A. Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny Ziemi Sanockiej w średniowieczu*, cz. 1, Brzozów 1991, s. 174.

¹⁵ J. Roguła, *Parafia Izdebki w dwudziestoleciu międzywojennym*, Przemyśl 1998, s. 127.

¹⁶ Tamże, s. 129.

¹⁷ Jan Gładysz, Relacja ustna z dnia 24.04.2003; R. Brykowski, *Wykaz dotyczący losów unickich cerkwi na obszarze byłego województwa rzeszowskiego w latach 1939-1997*, w: *Losy cerkwi w Polsce po 1944 roku*, Rzeszów 1997, s. 297.

¹⁸ J. Roguła, dz. cyt., s.127.

¹⁹ Tamże.

kowszczyzny²⁰. Z chwilą wybuchu II wojny światowej, całość Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny z siedzibą w Sanoku znalazła się w Generalnej Guberni²¹. Część wyposażenia cerkiewnego została, za zgodą ks. Oresta Kałużniackiego, przeniesiona do świątyni łacińskiej²². Ludność parafii grekokatolickiej w Izdebkach w 1938 roku liczyła 952 osoby²³. W całym dekanacie brzozowskim w 1935 roku liczba grekokatolików wynosiła 2460 osób, co stanowiło 8,2 % ogólnej liczby ludności²⁴. Stosunki między ludnością obu obrządków układały się bardzo dobrze. Wierni obrządku łacińskiego uczestniczyli w nabożeństwach odbywających się w cerkwi, proboszczowie bardzo owocnie współpracowali ze sobą w prowadzeniu duszpasterstwa²⁵.

W lipcu 1945 roku jednostki Wojska Polskiego rozpoczęły działania przeciwko ukraińskiej Armii Powstańczej. Trzy dywizje piechoty przeczesywały kompleksy leśne, m.in. w okolicach Brzozowa. Obok działań wojskowych prowadzona była akcja wysiedleńcza ludności narodowości ukraińskiej, zgodnie z układem z 9 września 1944 roku między PKWN a ZSSR, w której brały udział obok MO i UB, jednostki Wojska Polskiego. Repatriacja dotknęła również ludność ukraińską²⁶. W dniu 24 marca 1945 roku, ks. Orest Kałużniacki – ostatni proboszcz parafii grekokatolickiej – otrzymał nakaz jej opuszczenia²⁷. Część wiernych, wraz ks. Kałużniackim, wyjechała z Izdebek, pozostali, z rodzin mieszanych, przeszli na obrządek łaciński: w 1945 roku – 429 osób, oraz w 1951 roku – 277 osób. W sumie zmiany obrządku dokonało 706 osób²⁸. Ziemię pozostawioną przez ludność pochodzenia ukraińskiego przejęto na własność Skarbu Państwa, a później wydzierżawiono mieszkańcom Izdebek²⁹.

²⁰ S. Stępień, *Organizacja i struktura terytorialna grekokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1918-1939*, w: *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, red. S. Stępień, t. III, Przemysł 1996, s. 192.

²¹ K. Nowakowski, *Administracja Apostolska Łemkowszczyzny w latach 1939-1947*, w: *Polska – Ukraina*, dz. cyt., s. 231.

²² Jan Gładysz, Relacja ustna, dz. cyt.

²³ *Schematyzm Diecezji Przemyskiej 1938*, Przemysł 1938, s. 43.

²⁴ A. Krochmal, *Stosunki międzywyznaniowe i międzyobrzędkowe diecezji przemyskiej w latach 1918-1939*, w: *Polska – Ukraina*, dz. cyt., s. 221.

²⁵ Janina Orłowska, Relacja ustna z dnia 27.08.2003.

²⁶ K. Nowakowski, dz. cyt., s. 241; *Kronika Szkoły Podstawowej nr 1 w Izdebkach*, s. 91.

²⁷ Rogula, dz. cyt., s. 131.

²⁸ AP Izdebki, Teczka „Zmiana obrządku”; tamże, *Pismo Kurii Biskupiej w Przemyśle z dnia 4.05.1951*.

²⁹ *Kronika Szkoły Podstawowej nr 1*, s. 108.

Ludność żydowska. Ludność żydowska w chwili wybuchu II wojny światowej stanowiła 4,8 % całej ludności powiatu brzozowskiego³⁰. Liczba osób tego wyznania wzrosła na tym terenie o 30% w stosunku do stanu z 1921 roku³¹. W samych Izdebkach zamieszkiwało 11 rodzin żydowskich (ok. 71 osób), należących do żydowskiej gminy wyznaniowej w Dynowie³². Stanowili oni zaledwie 2,1 % populacji wsi. W wyniku wybuchu II wojny światowej i polityki eksterminacyjnej okupanta niemieckiego wszyscy ponieśli śmierć podczas likwidacji getta w Jasienicy Rosielnej 12 sierpnia 1942 roku. W tym dniu zabito ok. 800 osób³³. W getcie w Jasienicy Rosielnej zginęły z rąk Niemców następujące rodziny żydowskie z Izdebek: Matysow (4 osoby), Szłamow (5 osób), Jankla (4 osoby), Ksyła (8 osób), Szerech Mojżesza (3 osoby), Chaima (5 osób), Joska (5 osób), Dawida (3 osoby), Nuhema (3 osoby). W sumie zginęło 40 osób³⁴. Nie udało się ustalić, jaki los spotkał pozostałe osoby tego wyznania. Ludność żydowska w Izdebkach zajmowała się głównie handlem, krawiectwem, niektórzy uprawiali ziemię. Pod względem materialnym zachodziły w tej społeczności duże różnice. Niektórzy Żydzi żyli na wysokim poziomie materialnym, byli również tacy, którzy cierpieli biedę na równi z ludnością polską. Nie było między Polakami a ludnością żydowską większych antagonizmów na tle narodowościowym czy religijnym³⁵.

Sekty. Oprócz ludności wyżej wymienionych wyznań, w parafii Izdebki zamieszkiwali również członkowie sekt: Świadków Jehowy oraz Adwentyistów. Stanowili oni zdecydowaną mniejszość, były to zaledwie trzy rodziny. Działalność sekt w parafii Izdebki zaznacza się od lat 70. XX wieku. Należący do sekt rekrutowali się spośród byłych katolików, w przypadku jednej rodziny adwentyistów, do sekty należeli jedynie rodzice, dzieci zaś zawarły związki małżeńskie w Kościele katolickim i zamieszkały osobno³⁶. Świadkowie Jehowy, jak i adwentyści mieszkający w Izdebkach nie prowadzili raczej

³⁰ K. Tkacz, *Zarys monograficzny powiatu brzozowskiego oraz spis miejscowości letniskowo-turystycznych*, Reprint Muzeum Regionalne PTTK w Brzozowie, Brzozów 1992, s. 5, 12-13.

³¹ A. Potocki, *Podkarpackie judaica*, Brzozów 1993, s. 7.

³² W. Wierzbieniec, *Z dziejów społeczności żydowskiej Dynowa*, Rzeszów – Dynów 2003, s. 48.

³³ M. Lignowski, dz. cyt., s. 17.

³⁴ L. Gierula, dz. cyt., bns.

³⁵ Franciszek Dobosz, Relacja ustna z dnia 10.07.2001 r.

³⁶ AAPrz, Teczka Parafii Izdebki, sygn. 85/2, Sprawozdanie ze stanu parafii za rok 1975, 1978.

agitacji wśród katolików, robili to ich współwyznawcy z innych miejscowości. W 1990 roku do Świadków Jehowy doszły jeszcze dwie osoby wyraźnie sympatyzujące z tą sektą³⁷.

Dokonując podsumowania powyższego opracowania, należy stwierdzić że na zmiany w strukturze ludności miejscowości i parafii Izdebki miały wpływ następujące czynniki: działania wojenne (eksterminacja ludności pochodzenia żydowskiego, wywózka na roboty przymusowe), zmiana obrządku części ludności wyznania grekokatolickiego na rzymskokatolicki, migracja ludności wynikająca z pogarszającej się sytuacji społeczno-ekonomicznej na ziemi brzozowskiej.

CHANGES IN THE POPULATION STRUCTURE, VITAL STATISTICS AND RELIGIOUS SITUATION IN THE VILLAGE AND PARISH OF IZDEBKI AFTER THE YEAR 1945

Summary

After World War II, Izdebki Parish, which belonged to the diocese of Przemysł, had an average number of followers. One year before the outbreak of hostilities, Izdebki was inhabited by 2300 people. At the end of the war and Nazi occupation, the demographic situation changed significantly. In 1945, the population of Izdebki parish amounted to 2462 inhabitants. The territory of Izdebki parish was inhabited by three population groups: Roman Catholics, Greek Catholics and adherents of Judaism. Changes in the population structure of the village and parish of Izdebki were influenced by the following factors: war activities (extermination of the Jewish population, transportation to forced works), conversion of part of the population of Greek Catholics to Roman Catholicism, migration resulting from the deterioration of the socio-economic situation in the Brzozów region.

Słowa kluczowe: parafia Izdebki, ludność, wyznanie, migracja

Key words: Izdebki parish, population, religion, migration

³⁷ Tamże, *Sprawozdanie ze stanu parafii za rok 1990*.